הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא מציעא, פרקים א-ב, עמ' 468-485

שיעור כט

מצוה בשונא – כדי לכוף את יצרו עדיף

(בבא מציעא לב ע"ב)

א. דחיית איסור צער בעלי חיים
ב. "שונא דעלמא", "שונא בלי טענה", "שהקניטו ועשה עמו שלא כהוגן" – שנאת חינם
ג. לשנוא אדם שהוכיחו אותו שעבר עבירה ועדיין לא שב
סיכום

א. דחיית איסור צער בעלי חיים

הגמרא (לב ע"ב) דנה אם האיסור לצער בעלי חיים הוא מהתורה או מדרבנן. בין ההוכחות נזכרה ברייתא:

> תא שמע: אוהב לפרוק, ושונא לטעון – מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו.
> ואי סלקא דעתך צער בעלי חיים דאורייתא, הא עדיף ליה?
> אפילו הכי "כדי לכוף את יצרו" – עדיף.

לפני אדם יש שתי בהמות. מבהמה של אהובו יש לפרוק משא, ועל בהמה של אדם שהוא שונא יש לטעון משא. במקרה כזה עליו לטעון את המשא על בהמת השנוא, והנימוק הוא: "כדי לכוף את יצרו".[1] שאלה הגמרא: אם צער בעלי חיים הוא מהתורה, אזי עדיף שאותו אדם יפרוק את בהמתו של אהובו? תשובת הגמרא היא שבכל זאת עליו לטעון: "כדי לכוף את יצרו – עדיף". "לכוף" במובן של לכופף, להשפיל.[2]

במדרש ההלכה (ספרי דברים, פסקא רכה) נאמר שהתורה ציוותה לפרוק ולטעון "חמור שונאך" – "כנגד היצר", גם כשאין מדובר בהתלבטות איזו בהמה להקדים, של האהוב או של השנוא:

---

[1] זה הפירוש המקובל לביטויים אוהב ושונא שבברייתא. הרב ברוך אפשטיין (תורה תמימה, שמות כג, הע' לז; מקור ברוך, ג, עמ' 1349–1350) כתב בשם חותנו, הרב אלעזר משה הלוי הורוויץ, שאם כך היה צריך להיות כתוב 'אהוב' ו'שנוא', כמו "כי שנואה לאה" (בראשית כט, לא), "כי שנואה אנכי" (שם לג), "האחת אהובה והאחת שנואה... האהובה והשנואה" (דברים כא, טו). "אלא הפירוש הוא שונא אותך, וכמו 'ונוסף גם הוא על שונאינו' (שמות א, י), 'אם רעב שונאך האכילהו לחם' (משלי כה, כא) ועוד. ולפי זה באמת שייך בזה כפיית יצר, כיון שאתה יודע שהוא שונא אותך, והוי מעשה זה העזר כנגד היצר".

[2] כפייה היא ממקור חיצוני, כמו הבקשה בברכות השחר: "וכוף את יצרי להשתעבד לך" (ברכות ס ע"ב); "כפה עליהם הר כגיגית" (שבת פח ע"א); "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני" (ראש השנה ו ע"א); "כפאו ואכל מצה" (שם כח ע"א); "מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב – אינו רשאי לכופן" (פג ע"א), ועוד. ואילו כאן נדרש מהאדם עצמו לכופף את יצרו, להשפילו. כמו: "הלכוף כאגמון ראשו" (ישעיהו נח, ה) – "מלשון כפיפה והשפלה" (מצודות דוד שם); "הא דכייף ליה" (ברכות ח ע"א) – "אם כפוף הוא לרבו לקבל תוכחתו – ידור אצלו" (רש"י ד"ה הא דכייף); "כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי" (ראש השנה כו ע"ב), ועוד. בגמרא (חגיגה טז ע"א; קידושין מ ע"א) מופיע גם כן: "כייף ליצריה". על יצרו של אדם נאמר: "ואתה תמשול בו" (בראשית ד, ז). הרב שמשון רפאל הירש (שם) הסביר: "ה' ברא את כח היצר, לא למען ישלוט בך, אלא למען תשלוט בו אתה; אל לך לדכאו ולהמיתו, אלא תמשול בו ותנהיג אותו".

> "חמור אחיך" (דברים כב, ד), אין לי אלא "חמור אחיך", חמור שונאך מנין? תלמוד לומר "חמור שונאך" (שמות כג, ה) מכל מקום. אם כן למה נאמר "אחיך"? מלמד שלא דברה תורה אלא כנגד היצר.[3]

הביטוי "לא דברה תורה אלא כנגד היצר" נזכר גם בנוגע ללקיחת אישה יפת תואר במלחמה (קידושין כא ע"ב). התורה ירדה לסוף דעתם של בני אדם, ואם נוצר מצב שאדם שונא מישהו אחר, התורה מדריכה איך להתמודד כאשר אותו אדם שנוא זקוק לסיוע בפריקה וטעינה של בהמתו.

משמעות הדיון בסוגייתנו היא שיש להכריע בין שתי מצוות מהתורה: האיסור לצער בעלי חיים ועל כן יש לפרוק תחילה את בהמת אהובו, או לטעון תחילה את בהמתו של האדם ששנוא עליו, כדי לכוף את היצר. ההכרעה בגמרא היא שיש לטעון תחילה את בהמת אותו אדם ששנוא עליו, וכהסברו של הריטב"א (לב ע"ב): "פרקינן דאפילו הכי לכוף את יצרו עדיף, וכדאי לדחות בו צער בעלי חיים דאורייתא". רבנו יהונתן מלוניל (יז ע"ב מדפי הרי"ף) כתב ש"עדיף כפיפת היצר מכמה מצות, כדכתיב 'לב נשבר ונדכה אלוקים לא תבזה' (תהלים נא, יט) וכתיב [בתחילת הפסוק שם] 'זבחי אלקים רוח נשברה'".

הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצוה פ אות ג) הסביר על פי דברי הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, יז ע"ב מדפי הרי"ף) מדוע הערך "לכוף את היצר" גובר על צער בעלי חיים. הנימוקי יוסף (שם) כתב שזקן ואינה לפי כבודו פטור מלפרוק ולטעון:

> כיון דצער בעלי חיים הותר לתשמישן של בני אדם, כל שכן לכבודם בשב ואל תעשה, דגדול כבוד הבריות.

בעלי החיים נבראו כדי לשמש את האדם (פה ע"א; קידושין פב ע"א). ההנחה בדברי הנימוקי יוסף היא כפסקי התוספות (עבודה זרה, א, אות יא): "צער בעלי חיים – אין איסור אלא כשמצערה בלא ריוח", צער סתם ללא שום תועלת.[4] מה שאין כן במה שקשור להנאה של בני אדם מבהמה בשל היותה סוחבת משא, ואשר על כן ערך כבודו של זקן גובר על איסור צער של בעלי חיים, משום שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה. לפי המנחת חינוך (שם אות ח) אותו הסבר יש לומר גם על "לכוף את יצרו":

> אף דצער בעלי חיים דאורייתא, מכל מקום לכוף יצרו עדיף, נוכל להטעים עפ"י ספר נמוקי יוסף שהבאתי לעיל דצער בעלי חיים הותר לצורך בני אדם, ואם לצורך הגוף הותר כל שכן לצורך הנפש, ומותר לצער אפילו בקום ועשה ומכל שכן בשב ואל תעשה.

---

[3] דרשה דומה נזכרה במדרש ההלכה (ספרי דברים, פיסקא רכב) בנוגע להשבת אבידה: "'לא תראה את שור אחיך'... אין לי אלא 'שור אחיך', שור אויבך מנין? תלמוד לומר 'אויבך' (שמות כג, ד) מכל מקום. אם כן למה נאמר 'אחיך'? אלא מלמד שלא דברה תורה אלא כנגד היצר".

[4] הרמב"ם (מורה הנבוכים, ג, יז) כתב: "צער בעלי חיים דאורייתא, מאמרו 'על מה הכית את אתונך זה שלוש רגלים' (במדבר כב, לב), הוא על דרך ההשלמה לנו שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת, אבל נכון אל החמלה והרחמנות, ואפילו באי זה בעלי חיים שיזדמן, אלא לעת הצורך 'כי תאוה נפשך לאכול בשר' (דברים יב, כ) לא שנשחט על דרך האכזריות או השחוק". הרב נחום רבינוביץ' (הדר איתמר, עמ' קכז) כתב שהוא לא מצא מדרש כזה על הפסוק, אך ברור לו שבפני הרמב"ם היה מדרש כזה, והפסוק הוא המקור לדין צער בעלי חיים מדאורייתא. הרב משה איסרליש, הרמ"א (אבן העזר סי' ה, ד), כתב: "כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים לית ביה משום איסור צער בעלי חיים, ולכן מותר למרוט נוצות מאוזות חיות וליכא למיחש משום צער בעלי חיים. ומכל מקום העולם נמנעים דהוי אכזריות". ראה בגר"א (שם ס"ק מ–מא) מקורות לדין זה.

כפיית היצר היא לתועלת האדם לצורך תיקון מידותיו, ולכן היא דוחה את האיסור לצער בעל חיים. נראה להוסיף עוד שמה ש"הותר לתשמישן של בני אדם" הוא בהנחה שבעלי הבהמה יניחו על הבהמה משא במשקל סביר ובאופן שיהיה לבהמה נוח לשאת אותו – משני צידי גופה, המשא יהיה קשור היטב, ועוד. אך כשבהמה רובצת תחת משאה, מדובר שהמשא מכביד עליה בשל טלטולי הדרך – המשא נוטה לצד אחד של גופה, הקשרים התרופפו וכד', ודרכם של עוברי דרכים לסייע זה לזה לפרוק ולסדר את המשא מחדש. כאן חידשו חכמים שזקן ואינה לפי כבודו פטור מלפרוק גם כשבהמה רובצת, וטעינת בהמתו של שנוא קודמת לפריקת בהמתו של אהוב כדי לכוף את היצר.

התוספות (לב ע"ב ד"ה מדברי) ציינו לגמרא (עבודה זרה יא ע"א) שם נזכרה תוספתא (שבת ח, י) ובה הלכה נוספת לפיה דוחים את איסור צער בעלי חיים: "עוקרים על המלכים" – עוקרים וחותכים את הגידים שעל הפרסות לסוס שרכב בו המלך והנשיא לאחר מותם. תוספות הסבירו מדוע עושים כן:

> וי"ל משום דכבוד מלך ונשיא – עדיף, כמו בל תשחית דנדחה מפני כבודם, דאונקלוס שרף על רבן גמליאל שבעים מנה צורי (עבודה זרה שם).[5] ועוד דכיון דכתיב "את סוסיהם תעקר" (יהושע יא, ו) קל לדחות מפני המלך.

התוספות (עבודה זרה שם ד"ה עוקרין על) הסבירו מדוע כבוד מלך עדיף:

> וי"ל דשאני כבוד המלך שהוא כבוד לכל ישראל, ואתי כבוד רבים ודחי צער בעלי חיים.[6]

כאמור לעיל לפי הנימוקי יוסף "צער בעלי חיים הותר לתשמישן של בני אדם, כל שכן לכבודם בשב ואל תעשה, דגדול כבוד הבריות" וזה במה שנוגע לסתם בני אדם שהם אינם פורקים משא שעל בהמה. וכך גם במה שנוגע לכבוד מלכי ישראל שזה כבוד הרבים וכבוד ישראל, וגם בקום ועשה, שהרי "עוקרים על המלכים".[7]

הרב יהודה ליווא (מהר"ל, לב ע"ב) כתב בנוגע לצער בעלי חיים:

> דודאי הבהמה נבראת לצורך אדם, וכל שהוא לצורך האדם יכול לצער אותה, דהא כל מלאכה נמי היא צער בעלי חיים. אלא לא אסר צער בעלי חיים רק משום שלא לצורך, אבל כל שהוא לצורך אדם אין כאן צער בעלי חיים. ובפרק קמא (חולין ז ע"ב) דקאמר "עקרנא להו? איכא צער בעלי חיים" [רבי יהודה הנשיא רצה לעקר פרסות הפרדות שלא יזיקו – שלא יבעטו, ורבי פנחס השיב לו שאסור לעשות כן משום צער בכלי חיים], אף על גב דגם הוא לצורך בני אדם שלא יזיקו, לא נקרא זה לצורך. ולא נקרא לצורך אלא כשהוא לדבר תועלת. ועוקרים

---

[5] מקור הדין בנוגע לשרפת רכושו של נשיא ומלך הוא בתוספתא (שבת ח, ט; סנהדרין ד, ב): "מת [=המלך] כולן נשרפין עליו, שנאמר [לצדקיהו מלך יהודה] (ירמיהו לד, ה): 'בשלום תמות וכמשרפות אבותיך המלכים הראשונים אשר היו לפניך כן ישרפו לך'. וכשם ששורפים על המלכים כך שורפים על הנשיאים אבל לא על ההדיוטות. מה הן שורפין עליהן? מטתו וכל כלי תשמישו".

[6] דברים דומים כתבו תוספות הרא"ש (לב ע"ב ד"ה צער); ר"ן (לג ע"א); תוספות רבנו שמשון משאנץ (עבודה זרה יא ע"ב); הרב יוסף חביבא (נמוקי יוסף, עבודה זרה יא ע"א מדפי הרי"ף); הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, עבודה זרה יא ע"א). הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצוה פ אות ט) ציין לדברי התוספות בסוגייתנו ובגמרא בעבודה זרה, אך לא כתב שגם הנימוקי יוסף (עבודה זרה שם) כתב כדברי התוספות הללו, הגם שעל פיו הוא הסביר את דברי הגמרא: "לכוף את יצרו".

[7] התוספות (עבודה זרה יג ע"א ד"ה אמר אביי) כתבו: "דודאי שיש כח בידם לעקור [=דבר מן התורה] היכא דנראה טעם קצת לעקור", וציינו לתוספות בסוגייתנו ולתוספות בעבודה זרה (יא ע"א ד"ה עוקרין) שציינו לעיל שעסקו בעקירת איסור צער בעלי חיים בשל כבוד מלך.

> על המלכים הוא לצורך כבוד, והוי כמו לצורך שהוא מותר. ולקמן נמי אמרינן דמשום לצורך לכוף יצרו מניח צער בעלי חיים, שמע מינה מה שהוא צורך לו, יכול לצער בהמה.

חכמים הם שקבעו אילו צרכים גוברים על איסור צער בעלי חיים: זקן שאינו נוהג לפרוק ולטעון משא שלו מפני כבודו אינו פורק ואינו טוען של אחרים; יש לטעון בהמה של שנוא קודם לפריקה של בהמת אהוב "כדי לכוף את יצרו"; כבודו של מלך ישראל שהוא כבוד רבים, כבוד עם ישראל, ולאחר מותו דוחה את האיסור לעקור את פרסות סוסו.

ב. "שונא דעלמא", "שנאה בלי טענה", "שהקניטו ועשה עמו שלא כהוגן" – שנאת חינם

התוספות (לב ע"ב ד"ה לכוף יצרו) הפנו לגמרא (פסחים קיג ע"ב) שבה נאמר שמותר לשנוא "כגון שראה בו דבר ערוה", ומדובר במצב שבו רק אותו אדם ראה את בעל המשא עובר על דבר ערווה ואין עד נוסף שיעיד אתו על כך, ולכן רק לו מותר לשונאו. בגמרא (שם) נאמר עוד: "שלשה הקדוש ברוך הוא שונאן" ואחד מהם הוא: "הרואה דבר ערוה בחבירו ומעיד בו יחידי". אם שני אנשים ראו את אותו אדם עובר עבירה, עליהם לפנות לבית הדין.[8]

על כך שאלו תוספות, שאם מותר לשונאו, אם כן "מה שייך בו לכוף יצרו?". והשיבו שבסוגייתנו "לא מיירי בשונא דקרא". הרמב"ן (לב ע"ב) הרחיב עוד:

> בשונא דעלמא קאי דעביד ביה איסורא כי סני ליה, ולפיכך חכמים מזהירין אותו שיכוף את יצרו. אבל בשונא שדבר בו הכתוב, אדרבה מצוה להקדים אוהב שהוא אהוב לשמים ולבריות.

לפי הרמב"ן "שונא שדבר בו הכתוב" הוא אדם רשע ויש לשונאו, ובמצב כזה יש להקדים את האהוב שהוא גם אהוב לשמים ולבריות. אך הדין שונה כאשר מדובר באדם ששונא אדם אחר "שונא דעלמא", או בניסוחו של תלמיד הרשב"א (לב ע"ב): "אלא שונא האמור בענין זה ששונא אותו בלא טענה, ומשום כך הצריכוהו לטעון עמו כדי לכוף את יצרו".[9] הרב יהושע וולק (ספר מאירת עינים, סמ"ע, סי' רעב ס"ק יח) כתב: "פירוש, שהקניטו ועשה עמו דבר שלא כהוגן משום הכי שונאו, ובזה ציוו חז"ל לכוף את יצרו כיון שהוא דבר שבינו לבינו". מדובר אפוא באדם ששונא אדם אחר ללא סיבה מוצדקת או בשל העובדה שהוא הקניט אותו ונהג אתו שלא כהוגן, והדרישה ממנו היא לכוף את יצרו ולעזור לו, ובאופן זה לסלק את השנאה ביניהם.[10] כך הסביר רבנו חננאל (לב ע"ב) את

---

[8] הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (משך חכמה, דברים כב, ד) כתב שבחומש שמות כתוב "אויבך" מאחר שבגמרא (פסחים קיג ע"ב) נאמר: "מי שרי לשנויי, הא כתיב 'לא תשנא את אחיך בלבבך'. ומוקי לה בראה בו שעבר עבירה. וזה היה קודם העגל אשר היו כולם 'ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שמות יט, ו), אז היה שרי לשנויי אם ראה בו עבירה. לא כן אחרי כל המסות אשר נכשלו בעונות, אם יראה אדם בחבירו חטא, אם יפשפש במעשיו ימצא כמה מכשולים ופקפוקים, זה בפרט זה וזה בפרט זה. לכן אסור לשנוא איש כזה רק מי שהוא בעצמו סר מרע וצדיק תמים בדרכיו. אבל קשה למצוא כמותו, ועל זה אמרו (סוכה מה ע"ב): 'ראיתי בני עליה והמה מועטים', לכן כתיב 'אחיך'".

[9] כך כתבו גם ראשונים נוספים: ר"ן, ריטב"א (לב ע"ב); הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, יז ע"ב בדפי הר"ף); ספר החינוך (מצוה פ).

[10] הרב יעקב מולין (שו"ת מהרי"ל סי' קצז) כתב בנוגע לביקור חולים שאם מדובר בשונא שמותר לשנוא אותו, אינו חייב לבקרו. אך אם הוא מאותם שאסור לשנוא אותם אלא שיצרו הרע תוקף אותו לשנאותו, אדרבה מצווה לבקרו כדי לכוף את יצרו, וכעין האמור בסוגייתנו. אך הרב משה איסרליש, רמ"א (דרכי משה, יורה דעה סי' שלה), חלק על המהרי"ל וכתב שאסור לו לבקר "משום דחלשא דעתיה סבר דלמא חדי ביה... ועל כן נראה לי דשב ואל תעשה עדיף". הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (אהבת חסד, פרק ד [מהד' ירושלים תשס"ד] עמ' מה–מו) כתב שהקדמת שנוא כדי לכוף את היצר היא גם "לענין מצוות הלוואה ושאר חסד דאף דבעלמא הקרוב קודם, אפילו הכי כדי לכוף את יצרו עדיף". בהמשך כתב: "וזה גופא מיבעי לי גם לענין פריקה וטעינה, אם נזדמן לו שני אנשים לענין פריקה או טעינה או להשבת

המטרה בכיפוף היצר: "כדי לכוף את יצרו לשלום. ופשוטה היא". רבי ברוך הספרדי (שם) הוסיף: "לכוף את יצרו עדיף, דאין דבר שקול כשלום".

במדרש אגדה (תנחומא, פרשת משפטים סי' א) מתוארת עשיית השלום בין שניים בעקבות הסיוע של האחד לחברו:

> "אתה כוננת מישרים" (תהילים צט, ד). אמר רבי אלכסנדרי: שני חמרים היו מהלכין בדרך והיו שונאין זה את זה. רבץ לו חמורו של אחד מהם. ראה אותו חבירו ועבר. משעבר אמר: כתיב בתורה "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו, עזוב תעזוב עמו" (שמות כג, ה), מיד חזר וטען עמו. התחיל לשיח בלבו, אמר: כך היה פלוני אוהבי, ולא הייתי יודע. נכנסו להם לפונדק ואכלו ושתו. מי גרם להם שעשו שלום? על ידי שהביט זה בתורה, "אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית".

במדרש אגדה אחר (שמות כג, ה) מופיע כך:

> "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזב תעזב עמו". זה שאמר הכתוב "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז), כי כשיראה האויב כי באת ועזרת לו, יאמר בלבו: אני אמרתי כי זה אויבי? חס וחלילה, אם היה אויבי לא היה עוזר לי, אבל הוא אוהבי ואני אויבו בחנם, אלך ואפייסנו, הולך אליו ועושה שלום. על כן אמר "וכל נתיבותיה שלום".

על פי מדרשי האגדה, השנוא חשד או הרגיש שזה שסייע לו שונא אותו, ועל כן כשהוא בכל זאת עזר לו נוצר חיבור ביניהם והם השלימו. עוד נאמר במדרש שהשנאה הייתה הדדית "ואני אויבו חנם" ועל כן בעל החמור שמוכן לקבל עזרה ממי שהוא שונא, גם הוא עובר תהליך של סליחה ומחילה לאחר.

במדרש ההלכה (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, שמות כג, ד) נאמר שיהיה שכר לאותו אדם שכפף את יצרו וסייע למי ששנוא עליו:

> "את שור אחיך" (דברים כב, א) – אין לי אלא "אחיך", אויבך מנין? תלמוד לומר "שור אויבך" (שמות כג, ד) מכל מקום. יכול אף של אחרים כן? תלמוד לומר "אחיך". מה אחיך שהוא עמות עמך, כך כל אדם שהוא עמות עמך. אם כפפת את יצרך לעשות שונאך אוהבך, מבטיחך אני שאני עושה שונאך אוהבך.

אבידה ואחד מהן קרוב ואחד מהן שונא, איזה מהן קודם. דבודאי בשני אנשים שוים ואחד מהן קרוב מסתברא דמצוה להקדימו כמו לענין שאר חסד ומשום 'ומבשרך לא תתעלם' (ישעיהו נח, ז), אך לענין שונא אפשר דהשונא קודם כדי לכוף את יצרו, וצ"ע". נראה להשיב שבברייתא נאמר שהדילמה היא בין אהוב לבין שנוא, ומדובר על שני אנשים שהם אינם קרובים בשום מעגל שהוא למסייע. אך נראה שאם הדילמה היא בין קרוב – בן משפחה, בן אותה העיר, אזי הקרוב קודם, וכסדר שמופיע במדרש ההלכה (ספרי דברים, פיסקא קטז) על הפסוק "כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך" (דברים טו, ז): "'כי יהיה בך' – ולא באחרים. 'אביון' – תאב תאב קודם. 'אחיך' – זה אחיך מאביך. כשהוא אומר: 'מאחד אחיך' – מלמד שאחיך מאביך קודם לאחיך מאמך. 'באחד שעריך' – יושבי עירך קודמים ליושבי עיר אחרת". גם בסוגייתנו (לא ע"ב) נאמר: "'פתח תפתח' אין לי אלא לעניי עירך, לעניי עיר אחרת מנין? תלמוד לומר: 'פתח תפתח' מכל מקום". הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, שבת יב ע"ב) כתב: "נראה שאם באים לפני הרופא שני חולים ואחד מהם שונאו, יקדים לטפל בשונא ואחר כך יטפל בשני. ומקור לכך דברי הגמרא (ב"מ דף לב ע"ב) והרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש יג, יג)... אולם אל יקדים שונא למלך או לתלמיד חכם או לכהן, שקדימתם נובעת בגלל צורך הציבור בהם. ואין להקדים את צרכיו הפרטיים לכוף יצרו לצרכי הכלל". ראה הרחבה בספרי: "סדרי עדיפות במתן צדקה בזמננו", צדקות יהודה וישראל, עמ' 225-239.

"שונא בעלמא" או "שונא בלא טענה" ואף שנאה בעקבות התנהגות בלתי ראויה, היא שנאת חינם, וכך מופיע גם בפסוק (תהלים לה, יט; סט, ה): "שונאי חנם". בגמרא (שבת לב ע"ב) נאמר:

> תניא, רבי נחמיה אומר: בעון שנאת חנם – מריבה רבה בתוך ביתו של אדם, ואשתו מפלת נפלים, ובניו ובנותיו של אדם מתים כשהן קטנים.

רש"י (ד"ה שנאת חנם): "שנאת חנם – שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשנאותו – ושונאו".[11] ספר החינוך (מצוה רלח – שלא לשנוא אחים) הסביר מדוע אסור לשנוא אדם אחר ללא סיבה:

> כי שנאת הלב גורמת רעות גדולות בין בני אדם להיות תמיד חרב איש באחיו ואיש ברעהו, והוא סיבה לכל המסירות הנעשות בין אנשים, והיא המדה הפחותה והנמאסת תכלית המיאוס בעיני כל בעל שכל.

רבינו בחיי (כד הקמח, ערך: שנאת חנם) האריך מאוד בענין זה:

> שנאת חנם: "לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט, יז). הכתוב הזה יזהיר את האדם על שנאת חנם. וענין שנאת חנם הוא שישנא אדם את חבירו חנם שלא בטענה תחת אשר היה ראוי לאהוב אותו.
> והנה האהבה על שני חלקים: האחד – מצד הטבע כאהבת האחים והאב לבנו והאיש לאשתו. והשני – מצד החברה כשני אנשים נכרים שאין קורבה ביניהם כלל ומצד שהם רגילים לישב ביחד תמיד כל היום יש להם לב אחד ורצון אחד בכל הדברים, כי תתעורר אהבה ביניהם מצד החברה. ועל שני חלקים אלו נקראו ישראל אחים ורעים, להורות שראוי להם שתהיה אהבתם זה לזה אהבת האחים מצד הטבע ואהבת הרעים מצד החברה, וזהו שכתוב: "למען אחי ורעי" (תהלים קכב, ח). ואין לך אומה ראויה שתהיה האהבה תקועה בהם ומדת השנאה מרוחקת מהם כישראל.
> ...שנאת חנם הוא חולי קשה ראש לכל עבירות שבתורה תביא את האדם השונא את חבירו שידבר עליו כזבים הוא מן הכתות שאינן מקבלות פני שכינה שנאמר: "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני" (תהלים קא, ז), ומן הכזבים תביאנו להעליל עליו ולהעיד עדות שקר.
> ...כל מי שתגבר עליו המדה המשוקצת הזאת, הוא סותר ועוקר האחוה והריעות הנזכרים בפסוק: "למען אחי ורעי" (תהלים קכב, ח), והוא מכחיש עצמו שאינו מזרע אברהם. לפי שכל מי שהוא מזרעו אוחז דרכו כענין שכתוב: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט).
> שנאת חנם הוא חלוק לבבות שדעות בני אדם משתנים זה מזה ואינן מסכימין לדעת אחת, וכל אחד ואחד יש לו דעת בפני עצמו ואין לחבירו יתרון עליו ואין אחד מהם מכיר ערך מי שהוא גדול ממנו אלא שרוצים להיות כולם ראשים, ובכן דעותיהם ולבותיהם חלוקים ואין השכינה שורה בעם שלבו חולק.
> ...וידוע כי בעון מדה זו חרב בית שני שכן דרשו ז"ל (תוספתא מנחות יג, ד; שבת לג ע"א; יומא ט ע"ב): "בית ראשון מפני מה חרב? מפני עבודה זרה. בית שני שאנו בקיאין בהן שהיו חסידים ואנשי מעשה מפני מה חרב? מפני שנאת חנם". ואמרו במדרש איכה (פרשה א, כ) "ולא עוד אלא שהיו שמחים במפלתם אלו על אלו שנאמר: 'כי רעתכי אז תעלוזי' (ירמיהו יא, טו)".

---

[11] כך פירש גם רבנו ניסים, הר"ן (שבת יג ע"ב בדפי הרי"ף). רבנו פרחיה (שבת לב ע"ב) הרחיב: "בעון שנאת חנם. פירוש ששונא את הבריות על לא חמס בכפיהם, ולא ראה בהם דבר ערוה שישנאם".

בירושלמי (יומא א, א) כתוב עוד על אנשי בית שני:

> בשני מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה וזהירין במצות ובמעשרות וכל ווסת [הנהגה] טובה היתה בהן. אלא שהיו אוהבין את הממון ושונאין אלו לאלו שנאת חנם. וקשה היא שנאת חנם שהיא שקולה כנגד ע"א וגילוי עריות ושפיכות דמים.[12]

לשנאה יש מקום כשאדם ראה לבדו את חברו עובר עבירה והוכיח אותו על כך, ובכל זאת אותו אדם המשיך במעשי העבירה ולא עשה תשובה. אם שני אנשים ראו את אותו אדם עובר עבירה, עליהם לפנות לבית הדין. אך סתם כך אסור לאדם בשום אופן שהוא לשנוא את חברו. גם אם אדם הקניט את חברו או עשה עוול לחברו בענייני מסחר או עבודה או בעניין אחר, מותר לו להתרעם עליו אך לא לשנוא אותו, כאמור במשנה (נב ע"א): "...ואין לו עליו אלא תרעומת", וכן (עה ע"ב): "...אין להם זה על זה אלא תרעומת", ועוד.[13]

בהמשך דברי התוספות (פסחים שם ד"ה שראה בו דבר ערוה) משמע שיש להקדים את השנוא גם כשמדובר במי שעבר עבירה:

> ואם תאמר דבאלו מציאות (ב"מ דף לב: ושם) אמרינן "אוהב לפרוק ושונא לטעון, מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו". והשתא מה כפיית יצר שייך כיון דמצוה לשנאתו?
> וי"ל כיון שהוא שונאו, גם חבירו שונא אותו דכתיב "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" (משלי כז, יט) ובאין מתוך כך לידי שנאה גמורה, ושייך כפיית יצר.

הריטב"א (לב ע"ב) הסביר את דברי התוספות (פסחים שם) אם כי הוא לא הסכים עם הסבר זה:

---

[12] בגמרא (ל ע"ב) נאמר: "אמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא... שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין". התוספות (ד"ה לא חרבה) כתבו: "ואם תאמר דביומא (דף ט:) אמר מפני שנאת חנם? וי"ל דהא והא גרמא". הרב אברהם אבן עזרא (ויקרא יט, יז) כתב: "'לא תשנא את אחיך' (ויקרא יט, יז) הפך 'ואהבת לרעך' (שם יח). והנה אלה המצות כולם נטועות בלב ובהשמרם ישבו בארץ, כי על שנאת חנם חרב בית שני". המהרש"א (חידושי אגדות יומא שם) כתב שדברי הגמרא שמקדש שני נחרב מפני שהייתה בו שנאת חנם, כוונתה למסופר בגמרא (גיטין נה ע"ב - נו ע"א) "בעובדא דקמצא ובר קמצא, שהוא היה תחילת החורבן, עיין שם". הרב יהודה ליווא (מהר"ל, נצח ישראל פרק ה) הסביר: "בשביל שנאת חנם נחרב ירושלים, כי על ידי בית המקדש וירושלים נעשה כל ישראל כאיש אחד, לפי שהיה להם מזבח אחד, ולא היו רשאים לבנות כל אחד ואחד במה לעצמו (מגילה י ע"א), עד שעל ידי בית המקדש היו ישראל עם אחד. וכאשר היה חילוק ביניהם, נחרב המקום הזה שהוא נעשה לאחדות ישראל, ולפיכך על ידי שנאת חנם של קמצא נחרבה העיר והמקדש". הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (העמק דבר, פתיחה חומש בראשית), כתב שבימי הבית השני "היו צדיקים וחסידים ועמלי תורה. אך לא היו ישרים בהליכות עולמם. על כן מפני שנאת חנם שבלבם זה את זה חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס. ובא על ידי זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה ולכל הרעות שבעולם עד שחרב הבית". הוא חזר על כך במקומות נוספים (הרחב דבר, במדבר לה, לד; הרחב דבר דברים ד, יד; העמק דבר, דברים לב, ה; שו"ת משיב דבר, א, סי' מד). הנצי"ב (רנה של תורה, שיר השירים ח, י) כתב שאין להתרחק מאנשים שאינם בני תורה אף על פי שהם מפירי תורה, ויש להפך בזכותם. הוא דן מיהו האפיקורס שציוו חכמים לשנוא אותו ולהתרחק ממנו. הרב צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק דברים פרשת כי תבוא, יג) כתב שהקללות שבתורת כהנים הן כנגד בית ראשון והקללות שבמשנה תורה הן כנגד בית שני, הגלות האחרונה, "וקודם ראש השנה לקרות קללות שבמשנה תורה [מגילה לא ע"ב] כדי לתקן פגם שנאת חנם".

[13] בירושלמי (ברכות ד, ב) מסופר על רבי פדת שאמר בשם רבי יעקב בר אידי שרבי אליעזר "היה מתפלל שלש תפילות לאחר תפילתו. מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שלא תעלה שנאתינו על לב אדם, ולא שנאת אדם תעלה על לבינו". כך התפללו גם רבי ומר בריה דרבינא לאחר סיום התפילה: "ותצילנו... מיצר הרע" (ברכות טז ע"ב, יז ע"א). בתפילות נוספות מבקשים על כך: "...ולא תעלה שנאתנו על לב אדם ולא שנאת אדם תעלה על לבנו" (סדר רב עמרם גאון, סדר מוצאי שבת); "...ואל יעלה בלבנו שום שנאה מאחד על חברו חלילה" (תפילת הרב אלימלך מליז'נסק).

> ותירצו דאפילו הכי אין לו להראות איבה בגלוי, דאם כן אף הוא ישנאהו דהא כתיב "כמים הפנים לפנים" ואולי יבאו לידי שנאה רבה וקטטה גמורה.[14]

לפי הסבר זה, מותר לשנוא את מעשה העבירה שעשה אותו אדם, אך אין להראות את השנאה בגלוי כדי שאותו שנוא לא ישנא גם כן את זה שאמור לסייע לו ולא תגבר השנאה והקטטה ביניהם.[15]

ג. לשנוא אדם שהוכיחו אותו שעבר עבירה ועדיין לא שב

הרמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש יג, יג–יד) פסק:

> הפוגע בשנים אחד רובץ תחת משאו ואחד פרק מעליו ולא מצא מי שיטעון עמו, מצוה לפרוק בתחילה משום צער בעלי חיים ואחר כך טוען. במה דברים אמורים? בשהיו שניהם שונאים

---

[14] על משמעות הביטוי "שנאה גמורה" כתב הרב שלמה יוסף זוין (אישים ושיטות [מהד' ירושלים תשס"ז] עמ' ריח–ריט) בשם הראי"ה קוק שמותר לשנוא עובר עבירה, רק כשברור לגמרי שהשנאה היא בשל העבירה ולשם שמים בלבד וללא כל עניין אישי שמעורב בו. היות שקשה מאוד להגיע לדרגה כזו, אזי השנוא שונא בחזרה "כמים הפנים לפנים" וחוזר חלילה, ויבואו לידי שנאה סתם שהיא שנאת חינם. הראי"ה קוק (שו"ת אורח משפט, השמטות ומילואים סי' יא) כתב מכתב לחותנו – האדר"ת, פחות מחודש לאחר שעלה לארץ: "ואנכי הנני תמיד נתון בין השבילים. שהנני פונה בעין אחת איך ליישר דרכי השלום והאחווה בין הזקנים [תלמידי חכמים] יראי ה' ומופלגי התורה, שבעוונותינו הרבים יצרא דשנאת חינם מצא שם קן, ומעבר מזה איך להשפיע דרכי ה' יתברך ואהבתו יתברך ואמונת אומן בלב הצעירים הבאים להתנחל על אדמת הקודש". הראי"ה קוק (עין איה, ברכות א, עמ' 121) הסביר מדוע שמואל הקטן הוא זה שתיקן את ברכת המינים: "התפילה שבתוכה אצור שנאה ומשטמה, צריכה לבא דוקא מלב שכולו טהור וקודש לה', שטבע השנאה אין בלבבו כלל... והנה עמד שמואל הקטן ותקנה, ורק הוא באמת ראוי לה, כי הוא האיש אשר דרש תמיד (משנה אבות ד, כד): 'בנפול אויבך אל תשמח' (משלי כד, יז), והסיר כל רגש שנאה מלבבו גם לשונאי נפשו". הראי"ה קוק (אורות הקדש ג, עמ' שיח) כתב: "ממקור החסד צריכה אהבת הבריות להתפרץ לא בתור חק מצוה, כי אז תאבד חלקה היותר ברור מזהרה, כי אם בתור תנועה נפשית ערה. והיא צריכה לעמוד בנסיונות קשים מאד, לנצח סתירות רבות המפוזרות כצורי מכשול במאמרים בודדים, בשטחיותן של כמה הלכות, ובהמון השקפות, הבאות מהצמצום שבחלק הגלוי של התורה והמוסר הלאומי". מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות הרב צבי יהודה, בראשית, עמ' 265-266 [שם עמ' 326-327; 337-342; 376-379; 405; "אהבת ישראל", שיחות הרב צבי יהודה, מידות, עמ' 62-68; הרב אביהוא שורץ, "זהירות משנאה", מתוך התורה הגואלת, ג, עמ' צד–צו]) הסביר את דברי התוספות הללו ובהקשר לשנאת השבטים. לפיו שנאה ממש עלולה להביא לידי שפיכות דמים, כאמור בנוגע לרוצח בשגגה: "והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו" (במדבר לה, כג). אין מדובר על שנאה ממש אלא על תערומת, יחס של שלילה מסוימת. הוא הסביר את דין "אוהב לפרוק, ושונא לטעון" כך: "בנוסח של ימינו אחד מהם דתי והשני לא דתי... יש לעזוב את הדתי ולעזור דוקא ללא דתי. דווקא מפני שליהודי דתי יש מין חשק, דתיות ויראת שמים, לשנוא את הלא דתי, עליו להקדים את הלא דתי 'כדי לכוף את יצרו'... היצר של יראת שמים הוא המביא כעס וקפידא על הלא דתי. התוספות מוסרים לנו תשובה קצרה המהווה הארה פסיכולוגית יסודית: כשנוצר מצב של תרעומת כלפי השונא, כשיחס היהודי הדתי אל הלא דתי אינו יחס של סימפטיה ואהדה, אזי בודאי הלא דתי מרגיש ביחס בלתי ידידותי זה, וכתוצאה מכך גם יחסו נעשה לא כל כך חיובי. התוספות מביאים את הפסוק הידוע ממשלי: 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם'. אדם מכיר את יחסו של חברו על ידי הכרת פניו וגם אצלו נקבע אותו יחס. היחס ההדדי הזה הולך ומתפתח 'ובאין מתוך כך לשנאה גמורה'. השנאה שמדובר עליה בגמרא אינה שנאה גמורה, אבל יש לחשוש שהיא תתנפח עד לשנאה גמורה. יש כאן ניתוח פסיכולוגי עמוק של היחסים הנפשיים בין אדם לאדם". יש להעיר שבגמרא מדובר על אדם שפוגש אדם אהוב ואדם שנוא שמוכרים לו אישית, ואין מדובר דווקא על אדם דתי שפוגש אדם דתי ואדם לא דתי שהוא לא מכיר אותם אישית. מובן שאפשר ונכון ללמוד מסוגיית הגמרא על היחסים הנפשיים של בני אדם ואף כשמדובר בקבוצות חברתיות ששונות זו מזו, אך לא ניתן מבחינה הלכתית להקדים באופן גורף אדם לא דתי לאדם דתי בדברים הקשורים למעשי חסד וסיוע לזולת כמו שצוין לעיל (הערה 10), הלוואה, ביקור חולים וכד'.

[15] הרב יהונתן אייבשיץ (תומים סי' ז ס"ק ט) כתב: "דהא דאמרינן (פסחים שם) הרואה בחבירו דבר עבירה מותר לשנאותו, היינו שיש לו בלאו הכי תרעומת עליו מחמת דבר רשות וענין עולם הזה רק מחמת זה אסור לשנוא אותו, אבל ברואהו עובר דבר עבירה אז הותר לו הרצועה לשנוא אותו".

> או אוהבים. אבל אם היה אחד שונא ואחד אוהב, מצוה לטעון עם השונא תחילה, כדי לכוף את יצרו הרע.
>
> השונא שנאמר בתורה הוא מישראל, לא מאומות העולם. והיאך יהיה לישראל שונא מישראל והכתוב אומר "לא תשנא את אחיך בלבבך" (ויקרא יט, יז). אמרו חכמים כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר, הרי זה מצוה לשנאו עד שיעשה תשובה ויחזור מרשעו.
>
> ואף על פי שעדיין לא עשה תשובה, אם מצאו נבהל במשאו מצוה לפרוק ולטעון עמו ולא יניחנו נוטה למות שמא ישתהה בשביל ממונו ויבא לידי סכנה, והתורה הקפידה על נפשות ישראל בין רשעים בין צדיקים מאחר שהם נלוים אל ה' ומאמינים בעיקר הדת, שנאמר "אמור אליהם חי אני נאם ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה" (יחזקאל לג, יא).[16]

הרמב"ם האריך מאוד בהלכות אלו, ונעיין בכמה ביטויים בדבריו:

[1] "לכוף את יצרו הרע" – על ההתמודדות עם יצר הרע של כל אדם נאמר בגמרא (שבת קה ע"ב):

> אמר רבי אבין: מאי קראה "לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר" (תהלים פא, י), איזהו אל זר שיש בגופו של אדם? הוי אומר זה יצר הרע.

בירושלמי (נדרים ט, א) דרש רבי ינאי על פסוק זה: "זר שבקרבך אל תמליכהו עליך". במשנה (אבות ד, א) נאמר: "איזהו גבור? הכובש את יצרו". הכבישה היא בכך שאדם משליט את דעתו ושכלו על יצרו.[17]

---

[16] הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, חושן משפט, סי' רעב, י–יא) פסק כמו הרמב"ם. הרב יואל סירקיש (בית חדש, ב"ח, חושן משפט סי' רעב) ציין לדברי התוספות בפסחים ולדברי הרמב"ם, וכתב: "והכי נקטינן דאפילו בשונא שמצוה לשנאותו שנראה בו דבר עבירה והתרה בו ולא חזר, אף על פי כן הזהירה התורה לרחם עליהם ולעזרם בשעת הצורך". הרב שבתאי הכהן (שפתי כהן, ש"ך, שם ס"ק ב) ציין פסיקה זו של הב"ח. הרמ"א (שם) פסק כדברי התוספות בסוגייתנו, שיש לטעון "דוקא בשונא בעלמא דלא עביד איסורא". מדברי הגר"א (שם ס"ק טו) משמע שסבר שדעת הרמב"ם היא כדברי התוספות בסוגייתנו שאין צורך להקדים שנוא שעבר עבירה, אם כי צריך לסייע לו בעת צרה. הגר"א (הגהות הגר"א, לב ע"ב) ציין לדבריו בשולחן ערוך. עוד על דברי הרמב"ם הללו: הרב שלמה גורן ("אהבת ישראל לאור ההלכה", תורת המועדים, עמ' 44–58); הרב נחום לם ("אהבת ישראל ושנאת רשעים", הלכות והליכות, עמ' קמט–קנט); הרב חיים דוד הלוי ("אהבת ישראל בהלכה", שו"ת עשה לך רב, ד סי' ע); הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, שם, עמ' תקלט–תקמד; הדר איתמר, עמ' קכו–קכח).

[17] בגמרא (שבת צב ע"א) נאמר: "אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר", והרמב"ם (הל' יסודי התורה ז, א) הסביר: "ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא **מתגבר בדעתו על יצרו** תמיד". זו גם הדרך להתגבר על יצר הגזל והעריות, כדברי הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כב, כ): "ראוי לו לאדם לכוף יצרו בדבר זה ולהרגיל עצמו בקדושה יתירה **ובמחשבה טהורה ובדעה נכונה** כדי להנצל מהן". הרמב"ם (הל' תמורה ד, יג) כתב שקיום המצוות מסייע להתגבר על היצר הרע: "ירדה תורה לסוף מחשבת האדם וקצת יצרו הרע... וכל אלו הדברים כדי לכוף את יצרו ולתקן דעותיו, ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה לתקן הדעות וליישר כל המעשים". הרמב"ם (הל' איסורי מזבח ז, יא) כתב על כפיית היצר בקיום מצווה מהנאה והטוב: "ומאחר שכולן כשרין למנחות [שמן זית שנמסק באופנים שונים], למה נמנו? כדי לידע יפה שאין למעלה ממנו, והשוה והפחות. שהרוצה לזכות עצמו, **יכוף יצרו הרע** וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו. הרי נאמר בתורה 'והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו' (בראשית ד, ד). והוא הדין בכל דבר שהוא לשם האל הטוב שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפלה, יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו. כסה ערום, יכסה מן היפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מן היפה שבנכסיו. וכן הוא אומר 'כל חלב לה'" (ויקרא ג, טז)". התוספות (עבודה זרה ג ע"א ד"ה גדול המצווה) הסבירו

כך גם במקרה של פריקה וטעינה. אמנם יש עילה לשנוא את אותו אדם שעבר עבירה, ואף על פי כן יש בשנאה זו גם דבר שלילי. על כן בשעת מבחן כשמוטל על אותו אדם לעזור ולטעון את בהמתו של אותו אדם שנוא, עזרה זו עדיפה על פני פריקה של בהמת אדם אהוב, כדי לכוף את יצר השנאה. את היצר הזה מכנה הרמב"ם "יצרו הרע".[18]

[2] הרמב"ם שאל: "והיאך יהיה לישראל שונא מישראל והכתוב אומר 'לא תשנא את אחיך בלבבך' (ויקרא יט, יז)?". הרמב"ם (הל' דעות ו, ה) הסביר את תוכן האיסור:

> כל השונא אחד מישראל **בלבו** עובר בלא תעשה שנאמר "לא תשנא את אחיך **בלבבך**", ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה, ולא הזהירה תורה אלא על שנאה **שבלב**.

כך כתב הרמב"ם גם בספר המצוות (מצוות לא תעשה שב):

> שהזהירנו משנוא קצתנו לקצתנו, והוא אמרו "לא תשנא את אחיך בלבבך". ולשון ספרא (קדושים פרשה ב פרק ד אות ח): "לא אמרתי אלא שנאה שהיא **בלב**". אמנם כשהראה לו השנאה והודיע שהוא שונאו אינו עובר על זה הלאו, אבל הוא עובר על "לא תקום ולא תטור" (ויקרא יט, יח) ועובר על עשה גם כן והוא אמרו "ואהבת לרעך כמוך" (שם), אבל שנאת הלב הוא חטא יותר חזק מן הכל.

בפסוק מדובר על שנאה בלב. כשהשנאה גלויה הוא איננו עובר על איסור "לא תשנא" אלא על איסורים אחרים ומבטל מצוות עשה.

[3] תשובת הרמב"ם: "אמרו חכמים כגון שראהו לבדו שעבר עבירה והתרה בו ולא חזר, הרי זה מצוה לשנאו עד שיעשה תשובה ויחזור מרשעו". "והתרה בו" היא תוכחתו של אותו אדם שעבר עבירה, ומכאן שהוא אינו מסתיר ממנו את השנאה למעשה השלילי שהוא עשה. הוא לא נוקם ולא נוטר אלא פועל לטובתו, שזהו יישומה של מצוות "ואהבת לרעך כמוך", לפעול ולעשות למען האחר (ספר המצוות, מצוות עשה רו).[19] אם התרה בו ולא חזר, או אז מצווה לשונאו בגלוי עד שיחזור.

בספר החינוך (מצווה רלח – שלא לשנוא אחים) כתב שמצווה לשנוא רק לאחר שהוכיחו את החוטא מספר פעמים, כאמור בגמרא (לא ע"א): "'הוכח' – אפילו מאה פעמים משמע":

שגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה: "מפני שהוא דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים מצות בוראו". "לבטל יצרו" הוא כמו "לכוף יצרו".

[18] אונקלוס (שמות כג, ה) תרגם את מילות הפסוק "עזוב תעזוב עמו" כך: "משבק תשבוק מא דבלבך עלוהי, ותפריק עמיה". כך גם בתרגום יונתן (ע"פ כתר יונתן): "...עזוב תעזוב בההיא השעה את השינאה שבליבך עליו, ותפרוק ותטען עמו".

[19] דברי הרמב"ם: "אמרו חכמים כגון..." מכוונים לאמור בגמרא (פסחים שם), אך לא נאמר שם שמדובר ש"התרה בו ולא חזר". הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (ספר חפץ חיים, לשון הרע – באר מים חיים כלל ד ס"ק יד) כתב על כך: "ודע דמה שנקט הרמב"ם 'והתרה בו ולא חזר' ולא נזכר דבר זה בגמרא דפסחים הנ"ל, משום דהגמרא איירי כגון... שבא על ערוה שהיא עבירה מפורסמת... והרמב"ם רצה לכלול גם כן שאר עבירות שאינן מפורסמות שיהא מותר לשנוא אותו עבורן, לכן הוסיף שהתרה בו ולא חזר". נראה שהרמב"ם כתב שהוא התרה בו כדי לשלול מצב שהוא שונאו רק בלבו. המוכיח מתרה במוכח איזה מעשה עבירה שהוא עשה שנוא עליו.

> בשנאת הרשעים אין בו איסור, אלא מצוה לשנאותם אחר **שנוכיח אותם על חטאם הרבה פעמים ולא רצו לחזור בהן**, שנאמר "הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט" (תהלים קלט, כא).

יש להוסיף עוד שתוכחה או התראה יעילות רק למי שמודע לקיומן של המצוות, אך אדם הרחוק ומנוכר מקיום תורה ומצוות, תוכחה או התראה לא יועילו לו. בנוגע לרחוקים והמנוכרים כתב הרמב"ם (הל' ממרים ג, ג):

> בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם... הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם וגדלוהו ואינו זריז לאחוז בדרכי המצות שהרי הוא כאנוס. ואף על פי ששמע אח"כ שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם... לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה.

כך הסביר הרב שניאור זלמן מלאדי (תניא ליקוטי אמרים פרק לב):

> ומה שכתוב בגמרא (פסחים שם) שמי שרואה בחבירו שחטא מצוה לשנאותו וגם לומר לרבו שישנאהו, היינו בחבירו בתורה ומצות וכבר קיים בו מצות "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט, יז) – "עם שאתך בתורה ובמצות" (נט ע"א – בנוגע לאיסור אונאה) ואעפ"כ לא שב מחטאו כמ"ש בספר חרדים. אבל מי שאינו חבירו ואינו מקורב אצלו, הנה על זה אמר הלל הזקן (משנה אבות א, יב): "הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה". לומר שאף הרחוקים מתורת ה' ועבודתו ולכן נקראים בשם בריות בעלמא צריך למשכן בחבלי עבותות אהבה וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת ה' והן לא הפסיד שכר מצות אהבת ריעים.

מדובר אם כן רק באדם שהוא נחשב לשומר תורה ומצוות שחטא ומבין את משמעות התוכחה שנאמרה לו.

גם בנוגע אליו המשיך בעל התניא וכתב:

> וגם המקורבים אליו והוכיחם ולא שבו מעונותיהם שמצוה לשנאותם מצוה לאהבם גם כן, ושתיהן הן אמת. שנאה מצד הרע שבהם, ואהבה מצד בחינת הטוב הגנוז שבהם שהוא ניצוץ אלקות שבתוכם המחיה נפשם האלקית וגם לעורר רחמים בלבו עליה ...והרחמנות מבטלת השנאה ומעוררת האהבה.

[4] הרמב"ם כתב בהמשך: "ואף על פי שעדיין לא עשה תשובה, אם מצאו נבהל במשאו מצוה לפרוק ולטעון עמו ולא יניחנו נוטה למות שמא ישתהה בשביל ממונו ויבא לידי סכנה".[20] כשהתוכחה עדיין לא הועילה ואותו בעל עבירה לא חזר בתשובה, אם אותו אדם שעבר עבירה זקוק לעזרה, זו הזדמנות נוספת ליצור אתו מגע ובאמצעות הסיוע בפריקה ובטעינה יִראה המוכיח לעובר העבירה שהוא רוצה בטובתו ואולי בעקבות כך הוא ישוב בתשובה, "בשוב רשע מדרכו וחיה". כך הסביר רבי אברהם בן הרמב"ם (שמות כג, ד):

---

[20] על משמעות דברי הרמב"ם "ולא יניחנו נוטה למות" ראה בהרחבה בשיעור כח: פריקה וטעינה של משא.

> אמר ה' יתעלה אף על פי שהוא שנוא מפני עבירתו, יעזור לו בנכסיו שאפשר שיחזור בתשובה או ינחיל נכסיו לזרע כשר.[21]

דברי הרמב"ם "אם מצאו נבהל במשאו, מצוה לפרוק ולטעון עמו", נראה שהם מבוססים על האמור בתוספתא (ב, יא): "אוהב לטעון ושונא לפרוק, מצוה לפרוק עם השונא, שלא לשבור את לבו". "את לבו" – של בעל הבהמה השנוא, שלא יחשוב שכעת אותו אדם לא יעזור לו. אלא אדרבה, זו הזדמנות נוספת שדרכה ניתן אולי להשיבו בתשובה, וכפי שהסביר תלמיד הרשב"א (לב ע"ב): "ויש מי שכתב שאף בשונא האמור בכתוב הדברים אמורים, ומה שאמרו לכוף את יצרו, יצרו של שונא אמרו כדי שיכנע".

יוצא אפוא, שאף על פי שמותר לשנוא בלב מי שהתרו בו ועדיין לא שב, יש משהו שלילי ביצר של המתרה שדוחף אותו שלא לעזור לאותו אדם שנוא. זהו יצר רע, וכפיית היצר לעשות פעולה חיובית תקרב גם את הצד האחר, ותביא לעשיית שלום ביניהם, ואולי תהיה לחברות זו השפעה חיובית על עובר העבירה.[22] הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, יומא עה ע"א) כתב אמירה כללית בנוגע לסיוע לשנוא:

> לעולם לא תהא שנאת אדם מונעתו מלהטיב לחבירו בכל מה שאפשר לו להיטיב והוא שנאמר "לא תשנא את אחיך בלבבך". וילמד אדם ממדת קונו דרך צחות. אמרו בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, אדם מקניט את חבירו יורד עמו עד לחייו. מדתו של הקדוש ברוך הוא קלל את הנחש – עולה לגג מזונותיו עמו, יורד לקרקע מזונותיו

---

[21] בגמרא (פסחים מט ע"ב) נאמר: "תנו רבנן: ששה דברים נאמרו בעמי הארץ... ויש אומרים: אף אין מכריזין על אבידתו. ותנא קמא: זמנין דנפיק מיניה זרעא מעליא ואכיל ליה, שנאמר 'יכין וצדיק ילבש' (איוב כז, יז)". זה כנראה המקור לכך שאולי "ינחיל נכסיו לזרע כשר".

[22] על שנאה בזמננו למי שעבר עבירה כתב הראי"ה קוק (אגרות הראיה, א, אגרת רסו): "כל השנאות כולן וחומרי דיניהן, הנם נאמרים רק במי שכבר ברי לנו שקיימנו בו מצוות תוכחה. וכאשר אין לנו בדור הזה ולא בכמה דורות שלפנינו על פי עדות של רבי עקיבא מי שיודע להוכיח (ספרא קדושים פרשה ב פרק ד אות ט), על כן נפל פותא בבירא [התרופה של החזרת אנשים בתשובה באמצעות שנאה כלפיהם – נפלה לבור, בטלה (על פי רש"י שבת סו ע"ב ד"ה נפל)], וכל ההלכות הנוטות לרוגז ולשנאת אחים, נעשות הן כפרשת בן סורר ומורה, עיר הנדחת ובית המנוגע, למ"ד לא היו ולא עתידין להיות ונכתבו משום דרוש וקבל שכר (סנהדרין עא ע"א)". דברים דומים כתב הרב ישראל מאיר הכהן מראדין בשם הרב יהונתן וואלינר (אהבת חסד – מרגניתא טבא, [מהד' ירושלים תשס"ד] עמ' שמא–שמב), והם נזכרו אצל הרב צבי יהודה קוק (אור לנתיבתי, עמ' דש–שה), וכן בדברי אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, הל' שחיטה, סי' ב, ס"ק כח). החפץ חיים כתב חוברת בשם "אהבת ישראל" ובה האריך לדון ב"גודל העוון של שנאת חינם" (פרק א), "עד כמה מגיע עוון של שנאת חינם, ועד כמה הקפידה בו תורה" (פרק ב), "הסיבות הגורמות לשנאת חנם" (פרק ג), ועוד פרטים נוספים באיסור זה [אמנם ראה בדבריו: ביאור הלכה סי' א ד"ה ולא יתבייש; משנה ברורה סי' קנד ס"ק ד]. הראי"ה קוק (אורות הקדש ג, עמ' שכג–שכד; שמונה קבצים ח, מז) כתב: "ואם נחרבנו ונחרב העולם עמנו על ידי שנאת חנם, נשוב להבנות והעולם עמנו יבנה על ידי אהבת חנם היורדת מראש צורים". הרב צבי יהודה הכהן קוק ("אל משמר העם הישראלי", לנתיבות ישראל, א [מהד' בית אל] עמ' קסא) ציין לדברי אביו והסביר: "בעלייתנו הנה מגלות בבל נאמר על ידי הנביא זכריה (ח, יז): 'איש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם'. במשמעות פשוטם של דברים שגם אם אותה הרעה ישנה אצלו אל תחשבוה בלבבכם מתוך שנאת חינם, שמבוארת בתוספות (פסחים קיג ע"ב), שגם כשיש לה על מה לחול ולהיאחז, היא חוזרת ונעשית חינם. נלמד על אהבת חנם וערך תיקונה שגם כשיש המציאות דברים שכאילו מעכבים לה, אף על פי כן תתגבר על כולם ותיקבע חינם". הרב שלמה גורן ("אהבת ישראל ושנאת חינם", משנת הגורן, עמ' 59–67 [שם עמ' 67]) כתב כך: "התרופה לשנאת לחנם היא האהבה, כמו שמצינו בתלמוד ירושלמי (ברכות ט, ה; סוטה ה, ה) ביחס לאהבת השם: 'עשה מאהבה. שאם באת לשנוא, דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא'. כך גם ביחס לשנאת הבריות ושנאת אחים". ראה עוד בשיעור כ: לפנים משורת הדין וכפייה של בית דין.

עמו. קלל את העבד – אוכל מה שרבו אוכל, ושותה מה שרבו שותה. קלל את האשה – הכל רצין אחריה. קלל את האדמה – הכל ניזונין ממנה.

סיכום

הדיון בסוגייתנו הוא בסדרי עדיפות: שמירה על האיסור לצער בעלי חיים ועל כן לפרוק משא שעל בהמת אהובו של אדם, או לטעון משא על בהמתו של אדם שנוא ובכך לכוף את היצר. ההכרעה היא שעדיף שאותו אדם יסייע ויטען את בהמתו של אותו אדם ששנוא עליו, "לכוף את יצרו – עדיף". כפיית היצר היא לתועלת האדם לצורך תיקון מידותיו ולכן דוחה את האיסור לצער בעלי חיים. כך גם הנימוק לדין זקן שאם אינו פורק וטוען לעצמו, הוא פטור לפרוק לאחרים. הכלל בצער בעלי חיים הוא שאסור להתאכזר ולצער בעל חיים סתם, אף אם יש תועלת כלשהי היא גוברת ועדיפה על האיסור, ולפחות בשב ואל תעשה. במה שנוגע לכבוד מלך ישראל שהוא כבוד האומה, כבודו דוחה את איסור צער בעלי חיים וגם בקום ועשה.

מפרשים חלקו מדוע אותו אדם שונא את בעל הבהמה, ומה המשמעות של כפיית יצרו לטעון את בהמתו של השנוא. יש שפירשו שמדובר באדם ששונא את חברו ללא עילה, ויש שפירשו שהשנוא הקניט ונהג שלא כהוגן. שנאה כזאת נקראת בגמרא "שנאת חינם", וזאת מפני שאסור לשנוא אדם סתם. שנאה היא רק בהקשר לאדם שעבר עבירה. טעינה של בהמת שנוא קודמת לפריקה של בהמת אהוב, אף על פי שיש צער לבהמת האהוב, וזאת כדי "לכוף את יצרו" של אותו אדם כדי שישלים עם אותו שנוא, שייהפך בעקבות כך להיות אוהבו.

אולם יש שפירשו שגם אדם כזה שעבר עבירה, מוטל על הרואה שראה לבדו את החוטא בחטאו ואף הוכיח אותו מספר פעמים, לטעון את בהמתו. אף שמותר לשנוא בלב, זו תכונה של יצר רע, ולא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע. המבוקש הוא שאותו אדם שחטא ישוב בתשובה, וייתכן שדרך הטעינה המשותפת של הבהמה ייווצר קשר טוב ביניהם, ואותו אדם שעד עתה לא שב מחטאו, ישוב בעקבות החיבור עם מוכיחו שפועל לטובתו. "לכוף את יצרו" של המוכיח, שיתגבר על שנאתו בלב לאותו אדם ששנוא עליו, ואולי גם "לכוף את יצרו" של השנוא, שישוב בתשובה ולא יחטא עוד, ומשנוא ייהפך לאהוב.